

Зміст

МИХАЙЛО СЕМИЛІТОК	3
КНЯЖА СЛАВА (ЗБІРКА)	10
ДУБАМ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ	10
НЕВИДАНІ ГОСТІ	12
НОВІ ПРИХІДЦІ.....	16
ДИВНА ДАНИНА	25
НОВІ КНЯЗІ.....	27
ПОХІД КНЯЗЯ ОЛЕГА НА ГРЕКІВ	32
ОЛЬГА ПЕРЕВІЗНИКІВНА.....	39
ПОХІД КНЯЗЯ ІГОРЯ.....	46
ЗАКОН КРИВАВОЇ ПОМСТИ	57
МУДРА ВОЛОДАРКА	61
КНЯЗЬ-ЛИЦАР	65
КНЯЗЬ-ПЕРЕМОЖЕЦЬ	75
І ЗАСЯЛА НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ БЛАГОДАТЬ БОЖА.....	82
МІЖУСОБИЦІ	84
ЯРОСЛАВОВА СЛАВА.....	91
СМЛИВИЙ КНЯЗЬ.....	97
ТРИ БРАТИ-ДРУЗІ.....	100
НІЖ МІЖ КНЯЗЯМИ	111
ЗА ЗАХІДНІ МЕЖІ ДЕРЖАВИ	120
В ОДНИХ РУКАХ	124
КНЯЖИЙ СУД.....	127
ОСМОМИСЛ	131
НА ПОЛОВЦІВ.....	135
НОВИЙ ГАЛИЧ.....	139
ГІСТЬ З ГРЕЦІЇ.....	141
ОСТАННІ ЛОВИ КНЯЗЯ.....	143
КНЯЗЬ РОМАН МСТИСЛАВИЧ.....	147
КНЯЖІ СИРОТИ	155
ТАТАРСЬКА НАВАЛА.....	161
ДАНИЛО ЗНОВУ ГАЛИЦЬКИЙ КНЯЗЬ.....	165
ДАНИЛО-КОРОЛЬ.....	173
КНЯЗЬ ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ.....	180
КОРОЛЬ ЮРІЙ	187
ОСТАННІ КНЯЗІ	190
Лотоцький Антін Львович (біографія)	195

Михайло семиліток

Оповідання з народного переказу

I

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий нарід печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирав у тяжку неволю.

А панував тоді в нашому славному золотOVERXOMУ Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаху на лету з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, виправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь нарід.

— Знати, що лицарська кров плине в ньому, говорили люди.

II

I сталося тоді, що печеніги великою силою насунули на Україну. Підійшли під самісінський Київ і облягли його з усіх сторін, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мури. От-от, думають, буде Київ наш. Та де там! Мури стоять, як стояли, не подаються. Стріляють печеніги до міста, до киян, що стоять на мурах, та стріли не ранять киян, лише вертають і ранять самих печенігів.

«Що б се таке було? — думають печеніги, дивуються. Досі ще ніяке місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мури вже

більше як тиждень, мури нітрохи не подаються: стріляємо — наші стріли не ранять ворогів, лише вертають і нас ще ранять! Що се? Якись чари, чи що?»

Кличуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

— Не здобути вам отсього Києва ніколи! Там у Києві в князя Володимира є син-семиліток. Малий він ще, а вже великий і славний лицар із нього. Се його побут у мурах міста не дає вам здобути Києва. Сей семиліток се душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба перше його відтам дістати.

— Що ж нам робити, що нам діяти, щоб його відтам позбутися? Може, наслати на нього яких убійників, може, підплатити якого киянина, щоби вбив його?

— Убити?! Його? Його ніхто не вб'є! Кажемо ж вам що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу; вбити? Можна її ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити — ніколи...

— Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

— Є рада на се, — каже один ворожбит, чорний як смола, з очима, як грань, — є рада! Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заклад, а ви за те обіцяйте буцімто відступите від облоги.

— Або ж вони видадуть?

— Видадуть, — каже цей самий ворожбит. — Ні князь, ні нарід не свідомі ще того, кого вони мають у себе. Заплатить мені добре, а я нашлю в місто чорних духів, і вони вмовлять нарід, що годі їм уже довше сидіти замкненими, що з голоду помруть! І кияни несвідомі, хто се семиліток, видадуть його! Раді будуть ще, що так легким коштом увільняться від облоги.

Печеніги згодилися на раду ворожбита й вислали послів до київського князя.

Ш

Приходять послы в княжий терем, перед княжий престол, поклонилися та й кажуть:

— Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він із своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути в свою землю, але під умовою, що ти, князю, даш йому в заклад свого семилітнього сина.

— Михайлика?! — скрикнув князь і аж зірвався зі свого престолу. — О ні! Ніколи!

Та тут йому в ухо шепче невидимий князеві чорний дух:

— Дай, дай сина! Се ж тільки в заклад. Йому там добре буде.

Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови. Задумався, вже хотів годитися, та тут почув у сусідній кімнаті голос Михайлика й опам'ятався — батьківська любов перемогла.

— Ні, — каже, — не можу.

А чорний дух бачить, що так ніщо не вдіє, й шепче йому:

— Сам не рійшайся! Тут ходить не тільки о тебе, але й о місто, о цілий край, о нарід. Спитай у віче, як віче рійшить.

І князь завагався, задумався. «Віче спитати? Думав він. — Чому зразу така думка не прийшла? Треба скликати віче. А як видадуть, що тоді?! Ні, нарід любить його й не видасть — ніколи!» — потішав він себе в гадці й каже послам:

— Я сам не можу рійшитися, скличу віче. Як віче рійшить, так і буде.

IV

І загудів вічевий дзвін, пішли окличники по місті.

— На віче, на віче! — понеслося луною скрізь по цілому Києві, й нарід лавою посунувся на майдан перед княжим теремом на нараду.

А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний. Душа щось недобре віщує. Думка за думкою лине, налітає... Що діяти? Що почати?

Аж тут убіг князенко Михайлик, прибіг до батька, обняв його за шию та й просить:

— Батеньку мій рідний, пусти мене за місто, хай виступлю до бою печенігів воювати, бо вже задовго стоять ото печеніги під Києвом та руйнують околиці й нас із міста не пускають.

А батько поцілував сина в чоло та й каже:

— Ой, сину, сину! Не тобі ще на війну ходити, ти ще малий, несвідомий.

А на се Михайлик:

— Пусти ти, батьку, на воду утятко молоденьке, а попливе, як і стареньке. І мені не треба вчитися воювати, пусти мене, батьку.

Проситься князенко, а очі йому аж горять, аж палають жадобою бою. Та батько каже:

— Стривай, сину, надумаюся.

Аж тут сповістили князя, що вже весь нарід на віче зібрався й нетерпеливо жде князя.

І князь вийшов із терема, поклонився зібраному народові й промовив:

— Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як дальше піде, — у них у двадцятєро більша сила як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Громада загула, зашуміла:

— Що, Михайлика, Михайлика! Ні, ми Михайлика не дамо від себе, годі!

Любили кияни Михайлика, бо хоч він ще й маленький був, а вже могли пізнати в ньому доброту й хоробрість. Вже тепер бачили вони в ньому свого будучого князя, що принесе славу Києву та Україні.

І зрадів князь, легше відотхнув, коли почув такі оклики серед киян.

Але чорні духи не дармували. Ось один станув за плечима старшого сина князя Володимира Лихослава.

Недобрий був се чоловік, лютий та хитрий, а притім трус. Сам вигляд його відтручував уже від себе. Був він горбатий, лице мав викривлене, а зір якийсь гадючий. Нарід не любив його. Лихослав знав се, знав також, що нарід любить його брата Михайлика й ненавидів його за се, рад був його позбутися. Із сеї ненависті брата до брата скористався чорний дух і шептав йому:

— Намовляй киян, щоби вони згодилися на видачу Михайлика! Тоді ти сам лишишся, будеш сам паном на цілій Україні.

І виступив Лихослав, уклонився громаді та й каже:

— Панове громадо! Тяжке наше положення, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я — се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А одначе, хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну, як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайлика. Потішає тут мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, його там шанувати будуть із огляду на нашого батька, а ми ось так увільнимися від облоги й зможемо жити спокійно.

Нарід заметушився. Тут і там почувлися голоси, що годилися з думкою Лихослава. Чорні духи не дармували, а дальше вешталися проміж нарід та нашіптували йому, що так буде добре.

І ось виступив старий боярин Збигонь та каже:

— Панове громадо! І моя така рада, щоби дати печенігам князенка в заклад. Йому там, у печенігів, нічого не станеться, а ми будемо вольні. Князенка печеніги будуть шанувати вже хоч би з огляду на славного нашого князя. А ще й не треба нам забувати: молоденький князенко там, у чужому краю, між чужим народом, набере більше досвіду, збільшить свої знання й верне до нас, як виросте, досвідним і мудрим князем.

Громада загула, задумалася. А чорні духи не кидають своєї роботи.

І коли князь спитав:

— Ну, що ж, панове громадо, дати Михайлика в заклад печенігам чи не дати? — велика більшість загула:

— Дати, дати! Нема іншої ради!

І тільки невеличка меншість обізвалася:

— Не дати!

Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби дати Михайлика до печенігів, хоч і з болем серця, мусив на се згодитися.

V

А малий Михайлик увесь час віча стояв у вікні терема та й чув усе. Чув, як брат Лихослав намовляв киян, щоби згодилися на його видачу, чув, як говорив старий боярин Збигонь, чув вкінці, як більшість народу згодилася на його видачу. Засмутився Михайлик. Та не сим, що кияни так легко згодилися на його видачу, бо він знав, що на се вплинули чорні духи, що вешталися між народом, невидимі для народу, але видимі для нього. Потіхою, радістю було тут для нього, що все-таки найшлася значна меншість, яка ніяк не хотіла згодитися на його видачу. Але сумний був тому, що бачив, що нарід ще несвідомий сього, кого він дає від себе, несвідомий сього, що сим сам собі готувить загибель. Коли вже раз буде він свідомий себе, своєї сили! Треба конче, щоби весь нарід прийшов до свідомості, що без нього, без Михайлика, він не встоїть, пропаде. Щоби його рятувати, треба йому, Михайликові на якийсь час, може, надовго скритися. І він виступив перед громадою та й каже:

— *Ой, кияне, кияне, панове громадо.*

Погана ваша рада,

Якби ви розум мали,

Мене не видавали,

Поки світ світом,

Вороги Києва не достали.

А так прощавайте!

Сказав се Михайлик і повелів слугам привести собі коня. І в одній хвилі в коня вирости крила, а від Михайлика вдарила така ясність, що весь нарід аж жажнувся із дива.

А Михайло-семиліток проїхав проміж нарід, що з дива стояв, наче остовпілий, і приїхав під Золоті ворота. Вони були зачинені. Він узяв Золоті ворота на золоті стремена й вихором погнався між ворогів. Кінь летів на крилах, й землі не доторкаючися. Ворогів на сам вид ясного лицаря на крилатому коні зняв страх і переполох. А Михайлик гнався самою серединою ворожого табору. І що махне мечем по правий бік, — то ворог, як зрубане дерево, паде; що махне мечем по лівий бік, — то ворог, як підкошена трава, стелиться. І заки Михайлик переїхав ворожий табір, усі печеніги покотом неживі лежали.

— Отсе моя остання тепер прислуга тобі, мій рідний Києве! Не верну я до тебе, аж поки весь нарід не прийде до свідомості, хто він, яка в його сила, не отямиться. Прощай, Києве, прощай!..

І глянув ще востаннє на золотoverхий Київ та й зник. Поїхав далеко-далеко, за сьомі гори, за сьомі ріки. Там поставив золоті ворота та й стереже їх до слушного часу. Сидить він там і ніколи не старіється, — усе він такий, яким вийшов із Києва, молодий, семиліток...

Княжа слава (збірка)

ЩО ОПОВІДАВ СТАРИЙ БОРИСТЕН

ДУБАМ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Світле сонечко кінчало вже свою денну дорогу та кликало все за собою на спочивок після важкої праці. Теплі роси оживили буйну зелень і квіточки барвисті. Гаряча літня днина загорталася щораз щільніш у ніжну, животворну прохолоду.

І все немов ожило, немов стрепенулося з важкого знесилля. А тут іще й легкокрилий легіт подихає, свіжість несе.

І радіє зелень буйна, радіють квіточки барвисті, радіють пташки щебетливі й метелики пестрокрилі.

— Гей, скінчилася важка жара; скінчилася палка спека, скінчилася мука наша! Немає краще за тихий, літній вечір! — немов шепоче все, легше віддихаючи.

Тільки могутній ліс стоїть на горі байдужий! Старий він, престарий! А густий, густий — не проглянути! Старезні, вікові дуби стоять гордо й говорять неначе:

— А нам байдуже, нам усе одно. Жара не спалить нас, стужа не зморозить. Ніхто нас не переможе!

А срібноструйний, могутній дід Бористен¹ що вився пониже лискучою стягою, теж немов байдуже пливе собі в далечінь.

— І мені однаково — неначе говорить він — спека, чи холод. Багато-багато в мене дрібнесеньких перлинок-краплинок, а всі разом вони — сила, ріка могутня! Століття, тисячоліття минуть, а я плистиму, як пливу. І чого не бачив я вже на своєму довгому віку! Побачив я світ, тільки могутнє, безмежне море вступилося з цієї землі.

---

¹ Бористен — старинні греки звали Дніпро — Бористенес. При гирлі Дніпра було місто, грецька оселя (колонія), що також звалася Бористенес.

Гей, як тоді тут скрізь інакше було! Жара була велика, все було літо, зими — ніколи. Трави й зілля буйні, буйні, а дерева велетні, зовсім інші, як тепер! Що ви, горді дуби, проти них, а звірі велетенські, чудацькі, всякі змії, що їх тепер тільки в казках згадують. Слони-мамути, як гори, а птиці теж велетні. Де, де теперішнім звірятам до них!

— Аж потім прийшли люті морози, земля на півночі замерзла. Помалу стужа посувалася щораз далі на південь. І вся країна обабіч мого горішнього бігу опинилася під льодом. Звірі та птиці, що тут тепер не могли жити через стужу та недостачу поживи, перенеслися ген далеко на південь, де було тепло, або вигинули. Осталися тільки ті, що могли видержати вічну зиму. І вони змаліли. Давно, буйне життя немов завмерло.

— Немов... завмерло... — повторив лис тихим шумом.

— Так, немов завмерло! І так було тисячі, тисячі літ. Аж потім знову стало тепліти, льоди уступалися на північ, і тут знову зазеленіло. Та вже й рослини та звірі були не ті, що вперше — менші. От тоді появились тут, де ви, дуби, ростете, ваші предки. Прийшли, також тут уперше люди.

— Люди? Такі, як тепер, що нас нищать сокирами й вогнем? — зашумів лис.

— Так, люди, що вміли вже добувати вогонь, на, якому пекли и варили страви, до якого грілися в холод. Мали ті люди вже зброю з кременю та з костей звірячих. Поселилися в печерах, а жили з ловів на звірів.

Потім приручили деякі звірята та стали їх уживати собі до помочі. Навчилися вже й посудину виробляти з глини та випалювати на вогні. Спершу займалися тут люди випасом прирученої худоби, а потім узялися й до хліборобства: засівали збіжжя, потрібне їм на хліб та на страви. Хлібороби будували вже собі хати-землянки і зброю та знаряди мали вже не камінні, а з бронзи, а потім, як і досі, із ще твердшого металу — з заліза.

— Так, із заліза — зашуміли дуби — залізними сокирами рубають нас...

А Бористен оповідав далі шумом хвиль:

— Потім прийшли тут кочові племена: скити, сармати й підбивали ті племена, що тут здавна були, та змушували їм платити данину й працювати на них.

Ось таке оповідав старий Бористен дубовому лісові, а ліс дивом дивувався, шумом шумів, шумів...

— Такі дива, такі дива!

— Так! Бачив я чимало на своєму довгому житті. Бачив я вас малосилими дубчаками... А й ваших батьків, дідів, ба й прадідів ваших знав я. По них і слід пропав, а я й досі пливу. І плистиму так попри ваших дітей, попри ваших унуків, і праправнуків ваших. Багато бачив я вже, і ніщо мене не здивує — шумів-говорив старезний Бористен.

НЕВИДАНІ ГОСТІ

А таки здивувався, зчудувався раз старий Бористен.

Його хребтом проти течії надплило судно. Нічого б і дивного! Не одно ж судно носив він на своїх гордих хвилях! Та які люди в судні!? Досі все бачив він у суднах людей озброєних, грізних, у шкірах із хижих звірів, або в блискучій зброї. А тут?! Тут люди в звичайних мирних одягах із полотна та сукна! А всі так лагідно дивляться довкруги, неначе весь світ раді б пригорнути, неначе весь світ брат.

А вже оцей старець, мов голуб сивесенький! Із його очей така лагідність б'є, добрість така! Дивом дивувався старий Бористен, хоч уже стілки у своєму житті бачив.

Пливуть! Судно легегенько поре хвилі. А з уст сивоголового старця пливуть слова, пливуть, і ллються й ударяють об серця молодих і старших слухачів, що обсіли кругом чимале судно та слухають, слухають — мов найсолодшу музику ловлять слухом...

Ні, таких людей він, старий Бористен, ще досі не бачив! Вони хіба з неба зійшли, післанці сонечка ясного, світу його!

А воно, те сонечко, вже ось-ось за гори сідає...

Старець увірвав мову й дав знак рукою. Дужі веслярі взялися причалувати до берега.

— Тут заночуємо! — сказав старець, коли повисідали з судна. — Молодші подбають про сушник на багаття!

Подорожні витягли судно на берег, підперли. Один із подорожніх добув чималу черепащу посудину зі споду судна, молодь принесла з лісу сушник, розвела вогонь, принесла води, і кухарі поклали посудину на багаття. Добули харчів із судна та стали готувати вечерю. Всі кругом обсіли багаття, щоб, поки вечеря буде готова, знову послухати старця.

Палкі, повні любови слова старця огрівали душі заслуханих, мов теплий вогонь скостенілі тіла в холодну ніч. Заслухалися всі, заслухався й праліс дрімливий. Заслухався й зачудувався, бо й він у своєму некороткому житті теж не бачив іще таких людей. Таких добрих, таких лагідних, смирних таких! Хіба це янголи, а не люди!

А тимчасом на чисте синє небо вийшов блідолиций місяченько й облив увесь обрій дрижучим, срібним сяйвом. А за ним то тут, то там запалювалися ясні зірочки. Одна по одній. Щораз більше, щораз ясніше. Повітря, надихане пахощами квітів, пронизане чарівним сяйвом, немов хвилювало легесенько-легесенько й опянювало незримим чаром.

А кухарі зготовили вечерю. — Вечеря готова! — сказали.

Старець перестав говорити. Всі засіли кругом до спільної вечері. Пронеслася голосна спільна молитва.

Вечеряють.

Із недалекого лісу несеться вечірній щебет птиць, а тепленький легіт кидає пахощами перед себе, лоскоче. Срібні струї широкого Бористена легко хвилюють і тихо хлюпочуть об береги.

— Чарівний вечір, чарівна країна! — сказав хтось із гурту.

— Дивно, що досі не заселена! Вона мабуть зовсім безлюдна? — замітив якийсь юнак.

— Не зовсім безлюдна, — відповів старець — це ж Сарматія.

— А все ж таки ми майже не бачили тут осель — сказав попередній.

— Бо тут люди не живуть у домах, як у нас, а переносяться з місця на місце, де паші багато. Так бодай пишеться в грецьких та римських описах цих земель — почував старець.

Вечеря скінчилася.

— Подякуємо Всевишньому, що дав нам підкріпитися, і підемо спочивати. Завтра скоросвіт у дальшу дорогу! — сказав старець.

По молитві розбили намет біля судна. Два поклалися таки в судно.

Позасипляли.

Коли стало світати, св. Андрій² апостол, підвівся й вийшов із намету. Небаром усе заметушилося. Звинули намет. Усе поховали на дні судна.

Старець звернувся до молоді:

— Хлопці, зрубайте цього дубчак та витешіть із нього гарного хреста.

Миттю дубчак повалився додолу. Ось і хрест готовий. Стрункий, високий.

— Де маємо його вкопати? — спитали.

— Не тут! На найвищому верху! Підемо усі туди, — сказав св. Андрій Первозваний.

І кількох юнаків узяло хрест на рамена, і ідуть на вказану гору. За ними св. Андрій, а за ним усі. Співають побожну пісню.

Ранок чудовий! Із лісу несеться голосний спів пташок, цвіті блищать діамантами роси та пахощами шлються вгору, у відсвіжене ніччю повітря. Легкокрилий легіт колише головками квіток та травою й приваблює до них бджілки трудівниці й метелики пестрокрилі. А сонечко Боже виплило на ясний, синій небозвід і ярким промінням пронизує повітря та голубить голівки квіток, цілує листя дерев.

---

² Св. Андрій первозванний — брат св. Петра. Первозванним названий тому, бо його першого покликав Ісус Христос на апостола. Андреас по-грецьки значить мужній. Старець, про якого йде мова, це св. Андрій.

Вийшли на верх гори. Кладуть хрест на мураві, яму копають. Готова! Підіймають хрест, спускають доліщній кінець у яму, засипають землю.

Уже стоїть хрест. Стрункий, високий. Перший хрест на горах над ревучим Бористеном! Розпростерті рамена немов благословлять гарну, багату країну обабіч ріки.

Святий Андрій стає під хрестом. Лівою рукою опирається об нього, а праву підносить угору. Говорити буде...

Учні оточили його. Ясне проміння сонця падає на сиве волосся старця й неначе сяйвом оповиває його. Із старечого лица, з очей його так і б'є святість і величність.

— Товариші й друзі, брати в Христі! Без нашої волі, та з волі Господньої занесла нас доля ось тут, у ці гарні околиці Сарматії безмежної. Воля Господня веліла нам ось тут на цьому місці заночувати. А тому вибрав Господь на нічліг для нас оце місце, щоб я міг із нього оповістити прийдешнє цього місця й усієї просторої землі цієї. Бачите оці гори?! На горах цих засяє благодать Божа, тут постане великий город, і церков багато буде в ньому на хвалу Господню. Нехай же хрест буде першим знаменем благословенства Господнього городові й землі цій гарній і багатій і народові, що постройть і украсить город.

Слова святого Андрія неслися широко й далеко, відзивалися в густому лісі зичним гомоном, здавалося, що й хвилі могутнього Бористена понесли його ген-ген далеко аж у море Гостинне...³

Учні св. Андрія набожно слухали слова свого вчителя, а коли скінчив, усі в один голос заговорили:

— Амінь, амінь! Хай буде воля Господня! Усі зійшли до судна. За хвилину плило судно рікою проти течії.

Св. Андрій стояв посередині судна й довго ще стежив зором за хрестом на горі, що виднів ген далеко, осяяний сонячним промінням. І здавалося старцеві, що бачить під хрестом у сяйві білу стать Господа Христа, як

---

³ Море Гостинне — так називали греки Чорне море. Спершу звали його Негостинним морем, бо воно дуже бурхливе. Аж коли над Чорним морем повстало більше грецьких кольоній, назвали його греки Гостинним.

благословить рукою довкруги. Старець не відривав очей від видіння.

Надійшла хмарка, закрила сонце, видіння зникло...

Старець опам'ятався й прошептав:

— О, щаслива земле, багата та гарна! Щоб тільки народ, що заживе тут, умів і хотів цінити дар цей Господній!

НОВІ ПРИХІДЦІ

Минули літа, століття минули. Попадали дерева, що молодником були тоді, як св. Андрій благословив гори над Дніпром — попадали від старости. А на їх місці повиростали молоді дубчаки. Та й вони вже зістарілися. Ось-ось уступлять місця молодникові.

Тільки могутній, ревучий Дніпро пливе, як і перше, пливе, несе свої води в море Чорне. Пливе й дубам пралісу оповідає про давню давнину, про старця незвичайного, як голуб сивого, що приїхав на судні вгору Дніпром, що хреста застромив на шпилі найвищої гори й благословив гори й усю країну з-під свого хреста. Оповідав Дніпро про пророцтво святого.

— І я жду тієї хвили великої, коли придуть люди й город побудують на горах цих, — закінчив гримучий Дніпро.

— А коли, коли вони придуть? — шумів, питав ліс.

— Не знаю коли, але знаю, що придуть — відповів Дніпро. — Мені все одно — я діждуся...

— Але ми, чи діждемося? — питали дуби молоді.

— Не знаю цього! Правда, ви не довговічні: кількасот літ, і по вас! Та все ж таки ваші діти, чи внуки діждуться. Щасливі будуть ті, що діждуться сповнення пророцтва.

Оттаке говорив довговічний Дніпро пралісові густому.

А праліс шумів:

— Дай Боже, дай Господи, діждатися нам тієї щасливої, тієї великої хвилини.

І саме тоді надплило доли Дніпром кілька суден. А в суднах були люди озброєні, грізні. Теж були між ними й жінки. Плили й пісні співали. Грімкі, бойові...

Один між ними був найстарший. Кремезний, чорнявий у білому одязі з лискучим шоломом на голові, опертий обіруч на рукояті двосічного меча, стояв по середині першого судна й давав накази. Так і знати було, що це начальник, голова цілого відділу. Біля нього сиділи два молодші мужі, один теж чорнявий, тільки нижчий ростом, а третій — стрункий, білявий. Цей ще й не був муж, а юнак. Найвище 17 або 18 літній. Напроти них сиділо золотокосе синьооке дівчатко — може чотирнадцятилітне.

Провідник підняв нараз меча вгору й сказав грімко: — тут станемо табором!

І судна миттю причалили в плиткому місці до берега, і усі люди почали висідати. Чоловіки кинулися рубати дерева та розпинати намети, а жінки взялися варити обід.

Сонце підійшло вже було ген-ген високо, і наші подорожні проголоднілися таки добре. Скоро запалахкотіло в кількох місцях багаття.

Люди з судна, що в ньому сидів провідник, розмістилися посередині місця, яке вибрали на табір. Начальник і два молодші його товариші ще з кількома людьми заходилися біля будови намету. Будували його з дерева та покривали шкірами. Стара жінка й дві молодиці та наша золотокоса дівчина поралися біля багаття.

— Гарна тут околиця — говорив наймолодший русявий юнак — тут би нам довше осісти.

— І звірини мусить бути доволі в лісі — говорив середущий — та місце догідне до перевозу й до плавби.

— Мені так і видиться, що ми тут довше засидимося — говорив начальник. — Ліс є, звірини буде доволі, і паші для худоби нашої не хибне.

Небаром усі намети були готові, а жінки обід зготовили.

Усі засіли до обіду.

По обіді чоловіки подалися в ліс на лови, а жінки з дітворию осталися в наметах і поралися біля своєї роботи.

Уже сонце спускалося до заходу, як чоловіки повертались із лісу з багатою добиччю. Та начальника й двох його молодших товаришів довго не було.

Зажурилися жінки в начальниковому наметі.

— Ой, щоб щось лихого не скоїлося нашим у лісі! — говорила русява дівчина.

— Не бійся, Либедє, нічого їм не станеться — говорила стара жінка.

— А чого ж їх так довго немає, Калино!

— Бо дуже далеко загналися — відповіла стара Калина. — Вони всі три: і Кий і Щек і Хорив завзяті ловці. Я ж знаю їх змалечку, вони на моїх очах вирости. Уже малими були завзятці. Було, покійний батечко ваш говорить до покійної вашої ненечки, коли дивиться на них, соколів своїх: «Жде слава наших орлів, синочків наших, Доброгніво». — «Щоб і добра доля їх вітала», — каже, було, тоді ньенька твоя.

Вже темінь оповила була весь ліс, і срібний місяченько й зорі виплили на небо, як три брати з ловів повернули.

— Блуд⁴ учіпився нас був — оповідав русявий Хорив Либеді — та Див⁵ остеріг нас, шлях показав нам, і ми вкінці зайшли у наш табір. Але гарну добиччу вплювали...

Кий пішов поміж намети й попризначував вартових на ніч. По вечері всі подалися на спочинок. Після денної праці прийшов сон милий. Усе заснуло. А блідолиций місяць, як перед сотнями літ, сипав і сипав своє чарівне сяйво в намет трьох братів на постіль Кия.

І бачить Кий у сні:

По місяцевому промені сходить у намет, простісінько до нього старець з довгою сивою бородою, а в руці у нього висока, висока палиця з поперечкою нагорі. Став старець перед постіллю Кия, підняв руку й говорить:

---

⁴ Блуд — злий божок, який вів, як вірили тоді на манівці, на блуканину. Ще й тепер каже наш народ, коли хтось блукає: «Блуд учепився його».

⁵ Див — по-староіндійськи «Дева» значило «Бог», а в наших предків-поган був це божок темряви, ворожий українцям, як дітям бога сонця, Дажбога, Дажбожих онуків. Кий, як здогадуються тепер учені, прибув з Азії, з Ірану.

— Кию, Вишатин сину, на цих горах побудуєш город і осядеш тут із своїм родом назавжди. Тут прославиться твій рід і держава його, як довго потомки твої в згоді й єдності житимуть і труд цінитимуть. І прийде час, що на горах цих засяє благодать Божа.

Раннім ранком Кий скликав усіх мужів на раду. Оповів їм сон свій дивний.

— Не знаю, хто це був, чи трисвітлий Дажбог, чи Перун⁶ грізний — та ні, це найскорше Дажбог добрий, бо така добрячість біла з його очей.

— Хто б не був це, княже, — сказав старий Добромир — він об'явив тобі волю богів, і ти повинен повинуватися їй. Судила, видно, Доля⁷ нам кинути мандрівне життя і на лад надморських жильців город збудувати. Волі богів не годилося противитись.

— І я так думаю, — сказав Кий — в тім укріплює мене й те, що покійний батько говорив мені. Раз, коли він ще був молодий, приступив до нього якийсь волхв⁸ і сказав, що в нього буде три сини й дочка, які побудують на горах город і дадуть початок могутній державі. Тому нам нема що гаятися, а поки літо взятися до будови домів і укріплень. Деревя до будови в лісі доволі, та й рук до праці в нас не хибне. І місце тут дуже догідне, тут на перевозі — туди їздять часто гості⁹ з-над моря й у городі задержуватимуться, а город наш багатітиме. — додав Щек.

І задзвонили гострі сокири об пні вікових дубів. І падали велетні під немилосердними ударами сокир. Але не жаліли, що падають. Пам'ятали переказ, пам'ятали процтво й горді були з того, що їм саме доля судила стати основою благословенного города.

— Ми гинемо щасливі, з нас побудують город, з якого благословенство Боже піде по всій землі — шуміли дуби, щасливі, вдоволені.

---

⁶ Перун — поганський бог грому.

⁷ Доля — богиня, що керувала щастям людей.

⁸ Волхв — ворожбит, чарівник.

⁹ Гості — кущі.

І кляли свої буйні та горді верхи, падали з грюкотом додолу з вірою, що гинуть для великої справи.

А люди метушилися.

Найбільше ж метушився молодий Руслан, що з верховини, з Бескидів пустився був шукати долі з теслярською сокирою в руці. Усюди в світі побував, багато городів будував і вкінці аж над Дніпро забрів, князеві Києві город будувати згодився. А гарний був собою молодий Руслан. Стрункий, високий, чорнявий, кріпкої будови, в строкатій верховинській одежі, із зором орлиним, бистрим, міг, здавалося, із найславнішим лицарем міряться. Не диво, що Хорив таки заприязнився з ним, і князь Кий полюбив його.

І раду радили: три брати, де їм кожному поселитися.

Каже Кий:

— Брати, аби між нами згода була, аби не було до спорів причини, поселиться з нас кожен на іншій горі. А де кому селитися, хіба киньмо жереб.

— Пощо ж жереб кидати! Ти, брате, найстарший, житимеш у городі, а ми обидва побіч на сусідніх горах — каже Хорив.

— І я так думаю, — каже Щек.

— Хай буде по-вашому — згодився Кий. — Либідь, поки не найде собі дружини, буде при мені.

— Згода! — відповіли брати.

І кожен став собі будувати житло. Розуміється, що найкращий був терем¹⁰ Кия. Будови його наглядав Руслан, а будували його з дуба та тисового дерева. Заразом заходилися біля будови укріплень. Сипали вали з глини, яку перекладали верстами дерева. Дерево це підпалювали, і в огні земля осталоювалася й тверділа.

— Коли глина перегорить, — затвердне, мов камінь, — говорив Руслан. — Та найсильніше треба випалити вали від півночі. Там додамо й піску. Пісок стопиться, і повстане одна збита, нерозривна маса. А це тому, що від півночі вогкість найбільше нищить вали.

---

¹⁰ Терем — княжа палата.

Коли вже були готові вали й глибокі рови, вбивали на валах кріпкі та високі остроколи. До города можна було дістатися тільки одними воротами по зводному мості. Такі ж самі укріплення побудували й обидва молодші брати довкруги своїх домівок. Усі ці укріплення замкнули ще одними валами, вже не такими високими, та все ж таки доволі кріпкими.

Велике було свято, велика радість, коли вже всі укріплення були готові, і число пожильців збільшилося, бо наплило багато прихідців з усіх сторін світу. Князь Кий справив величавий пир для всіх пожильців міста й для гостей. Перед княжим теремом містилися столи для найвизначніших мужів города.

А було це в самі Розігри.¹¹ Погода була чудова. Столи вгиналися під повними мисками й збанами меду.

Найстарший із огнищан¹², старий Остромир, від імени пожильців складав князеві Києві подяку й закінчив:

— А в пам'ять того, що це князь Кий построїв цей город, нехай же він і зветься Київ город!

— Славно, славно. Згода, згода! — кричав народ — Київ, Київ хай зветься!

Раділи люди, раділа й природа вся! Небо було чисте, чистісіньке — ні хмариночки не було на ньому. А сонце світило так ярко! Деревя в лісі шуміли радісну пісню, пташки, скриті в густолистих гіллях, слали щиру подяку до неба...

І рознеслася вістка по світу про новий город над Дніпром. Стали з'їздитися в город гості з усіх усюдів. І араби й греки й нормани¹³ й хозари¹⁴.

---

¹¹ Розігри — поганське свято мавок. Ще й сьогодні наш народ називає розіграми, або розиграми день у тиждень по зеленому понеділку. Кажуть, що тоді граються нехрищені діти, а мавки, за народним повір'ям, це дівчатка, що померли нехрищені.

¹² Огнищанин — мешканець, горожанин, громадянин.

¹³ Нормани — старогерманські мешканці Скандинавії. Вони наймалися в Греції та в інших державах на воєнну службу.

¹⁴ Хозари — народ фінсько-тюркського походження. Заснував свою державу над рікою Волгою. При гирлі Волги до Каспійського моря була їхня столиця Ітиль. Спершу були вони погани, а потім прийняли жидівську віру.

Багатів Київ. Став ласим шматком для диких орд, що по степах ганялися, постійного пристановища не мали.

Та кріпкі були вали Києва, сильний був острокіл, а ще кріпкі були груди, ще сильніші були руки оборонців його, що одностайно живим муром в обороні рідного города стояли.

Росла слава Києва, світами лунала. А з нею неслася слава й про незвичайну красу сестри Кия, Либеді золотокосої. І слалися до князя Кия послы за послами від князів сусідніх, руки князівни Либеді просити.

Та вона все відмовляла. Що вже й Кий не навговорювався її!

— Ні, та ні! Я буду Русланова, або нічия! — казала...

І князь Кий вже й не перечив сестрі.

— Маєш вільну волю — казав.

І занесли хозарські гості славу про город багатий, про країну чарівну та про князівну, ще чарівнішу, над кралі кралю, аж у той Ітиль, у столицю царства хозарського.

І каже хозарський каган¹⁵ до бега¹⁶:

— Треба нам висватати для нашого каганенка цю київську князівну-красуню. Їх город багатий і землі просторі й родючі, як я чув від гостей наших, що туди заїздять.

— Добра твоя думка, могутній кагане! — каже бег. — Воно краще часом землі женитьбою здобувати, ніж мечем. Та вишли туди разом із сватами військо, щоб, коли відмовлять руки князівни, силою змусити князя Кия віддати сестру за нашого каганенка.

— Мудра твоя рада, розумний бегу, — сказав каган — так і зробимо!

І рушило могутнє хозарське військо з-над Волги над Дніпро. А попереду послы-свати з дарами багатими...

І вкінці літнім ясним ранком стало хозарське військо під Києвом, а хозарські послы підходять під київські ворота:

---

¹⁵ Каган — зн. Великий хан, цебто великий князь — так звався хозарський володар.

¹⁶ Бег — хозарський високий урядовець.

— Ми послали могутнього кагана хозарів до князя Кия — кажуть.

Відчинили воратарі ворота, й хозарські послы ввійшли в город.

— Ми прийшли від кагана нашого могутнього, просити в тебе руки твоєї сестри, Либеді, для каганенка нашого.

А князь Кий:

— Я проти цього нічого не маю, та силувати сестри не буду. Її воля — схоче добре, а ні, так вибачайте.

Тоді послы:

— Ми не самі прийшли, ми з військом великим! — Не схочеш віддати сестри, так ми її силою візьмемо, ще й ваші землі завоюємо.

Покликав князь Кий сестру Либідь та каже їй:

— Хозарський каган прислав сватів до тебе. Чи згідна ти вийти за каганенка хозарів?

А князівна своє:

— Я буду Русланова, або нічия! Тоді князь Кий послам:

— Ну, що ж, панове сватове, спізналися з посольством своїм...

— Даремно князівна відмовляється, — кажуть послы. — Не хоче по волі, то ми її по неволі візьмемо, ще й твій город і землі твої завоюємо, княже.

Зажурився князь Кий, бо війська в нього обмаль, а хозарів перед Києвом хмари, хмари...

Та що діяти? Збирає князь усе своє військо й до бою вирушає.

І стали війська проти себе... Велике хозарське військо — та невеличке князя Кия.

Але завзяття в київському війську велике:

— До останнього згинемо, а не посоромимо землі рідної. Силою не то князівни Либеді, але й звичайної дівчини, киянки, ворогам узяти не дамо...

І бачить вожд хозарів, що хоч і невелике київське військо, та хто зна, чи переможе його хозарська орда, — таке завзяття б'є йому з очей... Подумав та каже до Кия:

— Пощо проливати нам кров усіх наших військ! От визначи ти свого борця, а я свого. Переможе наш борець, так князівна наша, а переможе ваш, так ось моє лицарське слово, що відійду спокійно назад у свою державу.

А говорив він так тому, бо був у його війську силач над усіх силачів.

Задумався князь Кий. Аж тут приступає до нього Руслан.

— Княже, — сказав — я готов іти на бій із хозарином.

— Хай буде, — каже князь — годжуся.

І сказав полководцеві хозарів:

— Хай буде по-твоєму! Я вже визначив борця! Вишли й ти свого!

Стали борці проти себе. Хозарський борець — велетень, а по дужих раменах пізнати, що силач силенний. А Руслан, хоч і не слабій, так ніяк не рівня хозаринові.

Та не злякався...

— Мушу побороти, або згинути — Сказав собі.

Визначили місце недалеко річки, що плила долиною й пониже Києва вливалася в Дніпро.

Почався бій. Як виступив велетень, то, князівні Либеді дух заперло з тривоги та жаху.

— Ой, не збороти Русланові велетня того, — шептали стривожені уста її — не збороти!

Та як борці кинулися на себе, слаба іскра надії збудилася...

— А чей при помочі, Божій вдасться йому?

Так вміло завдавав Руслан удари противникові, так звинно уникав його ударів!..

Велетень став нетерпеливитися:

— Що цей хирляк тільки труду мені завдає?

І схопив Руслана за рамена. Руслан і собі впився руками в кріпкі та дужі рамена хозарина. Ногами вперся сильно в землю.

— Що за мара! Щоб я його з ніг не звалив? — думає велетень.

Тріщать кості в раменах одного й другого. Руслан зціпив зуби, щоб болу не чути... Нараз похитнувся, падає...

— Ох! — роздається оклик жаху Либеді...

— Ох! — чути викрики в рядах київського війська.

Та Руслан потяг за собою й велетня. Качаються по землі. Велетень хоче звільнити рамя, щоб із-за пояса добути ножа й покінчити з противником. Годі. Мов у кліщах держить його Руслан.

Та ось вирвав хозарин праве рамя.

— Пропало все! — скрикнула Либідь і зімліла, падаючи в рамена Хорива...

Радіють хозари:

— Наша перемога, наша!

Але в цій хвилині Руслан вихопив хозаринові ножа з-за пояса й миттю вбив йому в груди його власний ніж.

Зачервоніла кров, закричали радісно київські війська:

— Наша, наша перемога!

А тоді й Либідь відкрила очі:

— Нема Руслана, не живе?! — перші її слова були.

— Живе, живе! — кажуть їй, — хозарин упав.

— Руслан живе, і Київ вільний! — скрикнула радісно.

А вождь хозарів сказав:

— Я додержую слова й відходжу мирно з невеселою вісткою для кагана про відмову князівни Либеді.

— Скажи каганові твоєму, що я роззую¹⁷ того, що переміг хозарського борця! — сказала Либідь гордо.

А Руслан увесь аж сяє від радощів.

Небаром справили весілля.

А річку, що над нею відбувся двобій за князівну — і досі звуть Либіддю.

ДИВНА ДАНИНА

І знову минули літа. Поховали князя Кия, а за ним і Щека і Хорива не стало. А кожного поховали на горі, де

---

¹⁷ Роззую — вийду заміж. В давніх українців був звичай, що молода роззувала молодого. Цей звичай зберігся в нашому народі ще й до сьогодні.